یاسای گەمژەکان.. نووسین: کریس هێجز. وەرگێڕانی: گۆران عەبدوڵڵا

لە ڕۆژانی کۆتایی هەموو ئیمپراتۆریەتێک، گەمژەکان دەسەڵاتدار دەبن. ئەوان ڕەنگدانەوەی گەمژایەتی کۆمەڵایەتین کە خۆی لە ڕاستی جودا کردووەتەوە.
ڕۆژانی کۆتایی ئیمپراتۆریەتە مردووەکان لەلایەن گەمژەکانەوە بەڕێوە دەبرێن. سولالەتی ڕۆمانی، مایا، فەڕەنسی، هابسبورگ، عوسمانی، ڕۆمانۆڤ، ئێرانی و سۆڤییەت لەژێر گەمژایەتی فەرمانڕەوا فاسیدەکانیان کە خۆیان لە ڕاستی دوور خستبووەوە وڵاتەکانیان تاڵان دەکرد و پاشەکشەیان کردبوو بۆ ژووری دەنگدانەوە کە ڕاستی و درۆ لە یەکدی جیاناکرێنەوە، سەرئەنجام ڕووخان.
دۆناڵد ترامپ و بوکەڵە ماستاوچەکانی لە حکومەتەکەیدا فۆرمێکی نوێی پاشایەتی نێرۆنی ئیمپراتۆری ڕۆمانین، کە خەرجی زۆری دەوڵەتی بۆ بەدەستهێنانی هێزی سیحراوی تەرخان دەکرد، ئیمپراتۆری چینی کین شی هوانگ، کە بە بەردەوامی سەفەری بۆ دوورگەی ئەفساناوی نەمرەکان فەندینگ دەکرد بۆ هێنانەوەی دەرمانێک کە ژیانی هەتاهەتایی پێببەخشێت. قەیسەری لاواز دانیشتبوو یاری کارتی تاڕۆتی دەکردو بەشداری لە ڕۆح بانگکردندا دەکرد لەکاتێکدا ڕووسیا لە جەنگێکی وێرانکەر تێوەگلابو وە زیاتر لە دوو ملیۆن کەس گیانی لەدەست دا و شۆڕش لە شەقامەکاندا دەخرۆشا.
سەبارەت بە “هیتلەر و ئەڵمانەکان”، فەیلەسووفی سیاسی ئێریک ڤۆگەلین -Eric Voegelin- ئەو بیرۆکەیە ڕەتدەکاتەوە کە هیتلەر، لە وتووێژ و دەرفەتوەرگرتنی سیاسیدا بەهرەمەند بوو بەڵام ئاستی رۆشنبیری لاواز و زمان پیس بوو، بەوە گەلی ئەڵمانی فریودا.
وەک ئەوەی ڤۆێگەن دەنووسێت ئەڵمانییەکان، پشتگیری هیتلەر و کەسایەتییە پەراوێز خراوەکانی دەوروبەری کرد چونکە ئەو نەخۆشییەکانی کۆمەڵگەیەکی نەخۆشی لە خۆیدا بەرجەستە کردبووەوە، کۆمەڵگەیەک تووشی ڕووخانی ئابووری و بێهیوایی ببوو. ڤۆگەلین گەمژایەتی وەک لەدەستدانی ڕاستی پێناسە دەکات. لەدەستدانی ڕاستی مانای ئەوەیە کە کەسێکی گەمژە ناتوانێت بە شێوەیەکی دروست کردەوەکەی لەو جیهانەی کە تێیدا دەژیت ئاراستە بکات. ئاژاوەگێڕەکە هەمیشە گەمژەیە، ناجۆرە یان گۆڕانکارییەکی

کۆمەڵایەتی نییە. ئاژاوەگێڕەکە ڕۆحی سەردەمی کۆمەڵگەکە دەردەبڕێت، دوورکەوتنەوەی کۆمەڵایەتی لە جیهانێکی ئەقڵانی کە ڕاستییەکانی پشتڕاستکراوە. ئەم گەمژانەی بەڵێن دەدەن شکۆمەندی و هێزی لەدەستچوو بگەڕێننەوە، بنیاتنەرنین تەنها وێرانکەرن و پرۆسەی ڕووخان خێراتر دەکەن. کەمتوانا لە رووی فکری، خاوەنی هیچ ئاراستەیەکی ئەخلاقیین، بێکەڵک و تووڕە لە بەرامبەر نوخبە جێگیرەکان کە وایان دەبینن ئەمانە بەکردەوە و دزن، جیهان دەگۆڕن بۆ گۆڕەپانێک بۆ فێڵباز و چەتە و قۆڵبڕەکان. جەنگ لە دژی زانکۆکان دەکەن، لێکۆڵینەوەی زانستی دەردەکەن، تیۆرە هەڵەکان دەربارەی ڤاکسینەکان وەک بیانوویەک بۆ فراوانکردنی چاودێری بە کۆمەڵ و هاوبەشکردنی داتا بەکار دەهێنن، مافە یاساییەکانی دانیشتووان زەوت دەکەن، سوپای چەقۆکێشەکان بەهێز دەکەن، ئەوەی بووەتە دامەزراوەی کۆچ و گومرکی ئەمریکا، ICE، بە بڵاوکردنەوەی ترس و دڵنیایی لە بێدەنگیە. ڕاستی، جا قەیرانی کەشووهەوا بێت یان هەژاری چینی کرێکار، کاریگەری لەسەر خەیاڵەکانیان نابێت. هەرچەندە خراپتر بێت، ئەوەندە گەمژەتر دەبن. هانا ئارێندت- Hannah Arendt- پێیوایە کۆمەڵگەیەک کە باوەش بەم بیرکرنەوە شەرمهێنەرەدا دەکات، هۆکارەکەی هەر خودی کۆمەڵگەکە خۆیەتی.
بۆ رزگاربوونی خۆیان و منداڵەکانیان لەو دۆخە چەقبەستووە ناهەموارە کە تێیدا گیریاخواردووە، ئەم خەڵکە فریودەرەن بۆ شەڕی دەوروبەریەوە بەکاردەهێنرێن لە تەقەلایەکی بێهیوایانە بۆ پێشکەوتن.
خەڵک دەکرێنە ئامێرێک بۆ بەکارهێنان، دەبنە ڕەنگدانەوەی دڕندایەتی چینی فەرمانڕەوا. کۆمەڵگەیەک پڕدە بێت لە ئاژاوەو بەئاسەیی، ڤۆگەلین- Voegelin -ئەوانە ئاوا دەناسێنێت بێڕەوشت، فێڵباز، دەستوەشێن، فێوفێڵاوی و توندوتیژ.
لە کۆمەڵگەیەکی دیموکراتی کراوەدا، ئەم تایبەتمەندییانە بێزراون و تاوانبار دەکرێن. ئەوانەی ئەم تایبەتمەندییانە لەخۆیان پیشاندەدەن وەک گەمژە مەحکووم دەکرێن. ڤۆگەلین پێیوایە “پیاوێک یان ژنێک بەم شێوەیە ڕەفتار بکات لە کۆمەڵگەدا بایکۆت دەکرێت.” بەڵام نۆرمە کۆمەڵایەتی، کلتووری و ئەخلاقییەکان لە کۆمەڵگەیەکی نەخۆشدا پێچەوانە دەکرێنەوە. ئەو تایبەتمەندییانەی کۆمەڵگەیەکی کراوە پێویستی پێیانە، خەمخۆری بۆ چاکەی گشتی، ڕاستگۆیی، متمانە و خۆ فیداکاری گاڵتەیان پێدەکرێت. واسەیر دەکرێن ئەم ئاکارانە زیانبەخشن بۆ مانەوە لە کۆمەڵگیەکی نەخۆش. کاتێک کۆمەڵگەیەک، وەک ئەفلاتون دەگێڕێتەوە، چاکەی گشتی بەجێدەهێڵێت، هەمیشە ئارەزووی بێ ئەخلاقی، توندوتیژی، چاوچنۆکی و بەکارهێنانی سێکسی ئازاد دەکات

و بیرکردنەوەی سیحراوی پەروەردە دەکات، کە ناونیشانی پەرتووکەکەمە، ئیمپراتۆریەتی خەیاڵ: کۆتایی خوێندنەوە و سەرکەوتنی نمایش.
تەنها شتێک ئەم ڕژێمە مردووانە باش دەیکەن نمایشە. وەک نمایشە سەربازی□ک□ی ترامپ لە ١٤ی حوزەیراندا لە ڕۆژی لەدایکبوونیدا کە تێچووی□ک□ی ٤٠ ملیۆن دۆلارە. خەڵکی نەگبەتیش بەم کارەوە سەرگەرم دەکەن. ئەمریکا وەک دیزنی دروستکردن، خاکی بیرکردنەوەی هەتاهەتایی دڵخۆش و هەڵوێستی ئەرێنی، خاکێک کە هەموو شتێکی تێدا دەکرێت، بەکار دەهێنرێت بۆ شاردنەوەی دڕندایەتی قەیرانی ئابووری و نایەکسانی کۆمەڵایەتی. دانیشتوان لەلایەن کلتووری کۆمەڵایەتییەوە مەشق دەکرێن، بە کاڵاکردنی سێکس، سەرگەرمی بێمانا و بێعەقڵ و وێنەکردنی گرافیکی توندوتیژی زاڵە، خۆیان تاوانبار بکەن بۆ شکست. سۆرن کیرکەگارد- Soren Kierkegaard -، لەکتێبی “لەسەردەمی ئێستا”دا، ئاگادارمان دەکاتەوە کە دەوڵەتی سەردەم هەوڵدەدات ویژدان ڕیشک□ش بکات و تاکەکان بەشێوەیەک بگۆڕێت بۆ خەڵکێکی نەرم و دەسبەسەرداگیراو.
ئەم خەڵکانا نە ڕاستەقینەنین. وەک کیرکەگارد دەنووس□□ت، “ئەبستراکتێکی ئەفوسوناوی، شتێکی گشتگیر کە هیچ نییە، دیمەنێکی خەیاڵین.” بە کورتی، ئێمە بەشێک دەبین لە مێگەل، تاکەکانی ناڕاستەقینە کە هەرگیز نین و هەرگیز ناتوانن یەکبگرنەوە لە دۆخێکی ڕاستەقینە یان ڕێکخراوێکدا، لەگەڵ ئەوەشدا وەک تەواوێک پێکەوە گیراون. ئەوانەی گومان لە خەڵک دەکەن، ئەوانەی گەندەڵی چینی فەرمانڕەوا مەحکووم دەکەن وەک خەونبین، نامۆ یان خایین دەردەکرێن. بەڵام تەنها ئەوان، ب□ پێی پێناسەی یۆنانی polis، دەتوانن وەک هاوڵاتی مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت. تۆماس پەین-Thomas -Paine دەنووسێت حکومەتێکی دیکتاتۆر ک□□ویەکە لە کۆمەڵگایەکی گەندەڵدا درووستدەبێت.
ئەمە ئەوەیە کە لە کۆمەڵگەکانی ڕابردوودا ڕوویاندا. ئەمە ئەوەیە کە بۆ ئێمە ڕوویدا. هەڵەیە گەر ڕزگاری خۆمان ببەستینەوە بە لاوەنانی ترامپ بمانگەڕێنێتەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تەندروست. کلۆری و گەندەڵی هەموو دامەزراوە دیموکراتیەکانمانی وێران کردووە، کە بە شێوە کار دەکەن، نەک بە ناوەڕۆک. ڕەزامەندی فەرمانبەرەکان گاڵتەجاڕێکی دڕندانەیە. کۆنگرێس کۆمەڵێکن لە ملیاردێرەکان و کۆمپانیاکانەوە دەستکەوت وەردەگرن. دادگاکان پاشکۆی کۆمپانیا و دەوڵەمەندەکانن. میدیا دەنگدانەوەی نوخبەکانە، هەندێکیان حەزیان لە ترامپ نییە، بەڵام هیچیان پشتگیری چارەسەری کۆمەڵایەتی و سیاسی ناکەن کە دەتوانن ڕزگارمان بکەن لە دیکتاتۆری. کارەکان

هەمووی پەیوەندە بە جوانکردنی دیکتاتۆرەوە، نەک دیکتاتۆری خۆی.

مێژوونووس ڕامزی مەکمولن- Ramsay MacMullen -، لە "گەندەڵی و تێکشکانی ڕۆما"دا، دەنووسێت ئەوەی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی وێران کرد لادانی هێزی حکومەت، رێگریکردن بوو لە دەرخستنی هەڵەکانی. دەسەڵاتداریی بوو بە بەدەوڵەمەندکردنی بەرژەوەندی تایبەت. ئەم لادانە حکومەت بێهێز دەکات، لایەنیکەم وەک دامەزراوەیەک کە بتوانێت پێداویستییەکانی هاوڵاتیان دابین بکات و مافەکانیان بپارێزێت.

حکومەتمان، بەم مانایە، بێهێزە. ئامێرەکە لە دەستی کۆمپانیاکان، بانکەکان، پیشەسازی جەنگ، و ئەلیگارشەکان. خۆی دەخوات بۆ ئەوەی سامان بەرەو سەرەوە بنێرێت.

ئیدوارد گیبۆن- Edward Gibbon- دەنووسێت "تێکشکانی ڕۆما دەرئەنجامی سروشتی و فراوانبوونی لە ڕادەبەدەر بوو، گەشەکردنەکانی بنەماکانی روخانی لەگەڵ خۆیدا هێنا. لەگەڵ نەمانی هۆکارەکانی بەرەوپێشچونی چ وەک واقیع یان سودفە قورسی بارەگەورەکەی خودی خۆی بوبە هۆی وێرانبونی. لە جیاتی ئەوەی پرسیار لە چیرۆکی روخانەکەی بکەین باشترە سەرمان لەوە سوڕبمێنێت چۆن ئەم هەموو کاتە ماوەتەوە. "

ئیمپراتۆری ڕۆمانی کۆمەدۆس، وەک ترامپ، سەرخۆش بوو بە لەخۆبایی خۆی. فەرمانیدا بە درووستکردنی پەیکەر بۆ خۆی وەک هەرکولێس و زەریش گوێی بە فەرمانڕەوایەتی نەدەدا. خۆی وەک ئەستێرەی مەیدان دەزانی، شەڕی گلادیاتۆری ڕێکدەخست کە تێیدا تاجی سەرکەوتنی لەسەر دادەنرا و شێرەکانی بە تیر و کەوان دەکوشت. ئیمپراتۆریەتەکەی ڕۆمای ناونا کۆلۆنیا کۆمەدیانا، کۆلۆنیاکراوی کۆمەدۆس، ئامرازێک بۆ تێرکردنی نارسیسیزمی بێکۆتایی لە ئارەزووی سامان. پۆستە حکومییەکانی دەفرۆشت بەو شێوەیەی ترامپ لەخۆشبوون و چاکە دەفرۆشێت بەوانەی وەبەرهێنان لە کریپتۆکۆرێنسییەکانی دەکەن یان بە کۆمیتەی ئاهەنگی ئامادەکردن یان بە کتێبخانەی سەرۆکایەتی بەخشین دەکەن. لە کۆتاییدا، ڕاوێژکارەکانی ئیمپراتۆر لە پلانێکدا بەدەستی پاڵەوانێکی زۆرانبازی ئیمپراتۆر لە حەمامەکەیدا خنکێنرا، بەڵام کوشتنەکەی هیچی نەکرد لە رێگریکردن لە روخان. کۆمەدۆس جێگەکەی پڕکرایەوە لەلایەن ریفۆرمخواز پێرتیناکسەوە کە سێ مانگ دواتر ئەویش کوژرا.

پاسەوانە پریتۆریەکان پشکی ئیمپراتۆریان لە مزایدەدا فرۆشت. ئیمپراتۆری دواتر، دیدیەس جولیانەس، ٦٦ ڕۆژی خایاند. پێنج ئیمپراتۆر لە ساڵی ١٩٣ زایینیدا هاتنە سەردەسەڵات، واتە ساڵێک دوای کوشتنی کۆمەدۆس.

بەهەمان دۆخە شڵەژاوەکەی ئیمپراتۆریەتی ڕۆما کۆماری ئەمەش

مردووە. مافە یاساییەکانمان، ڕێکاری دادپەروەری، هاوجنسگەرا، تایبەتمەندی، ئازادی لە بەکارهێنان، هەڵبژاردنی دادپەروەرانە و ناڕەزایەتی لە ڕێگەی بڕیاری دادگا و یاسادانەوە لێمان ستێنراون. ئەم مافانە تەنها وەک ناو هەن. جیاوازی زۆری نێوان بایەخە گوتراوەکانی دیموکراسییە ساختەکەمان و ڕاستی واتا، وایە کە قسەکردنی سیاسیمان، ئەو وشانەی بەکاریاندەهێنین بۆ ناساندنی خۆمان و سیستەمی سیاسیمان، گەمژەن.
والتەر بنیامین لە ساڵی ١٩٤٠دا، لە کاتی هەڵکشانی فاشیزمی ئەوروپا و نزیکبوونەوەی جەنگی جیهانی نووسیتی:، "تابلۆیەکی قوێ بە ناوی ئەنجەلەس نۆڤەس فریشتەیەک پیشاندەدات کە وا دیارە خەریکە لە شتێک دوور بکەوێتەوە کە بە تووندی سەیری دەکات. چاوەکانی بە تیژی تەماشا دەکەن، دەمی کراوەتەوە، باڵەکانی بڵاوکراونەتەوە. ئاوا کەسێک وێنەی فریشتەی مێژوو دەکێشێت. ڕووی لە رابردو کردووە. لەو شوێنەی ئێمە زنجیرەیەک لە ڕووداوەکان دەبینین، ئەو تەنها یەک کارەسات دەبینێت کە بەردەوام پاشماوە لەسەر پاشماوە کۆدەکاتەوە و لە بەردەم پێیەکانی فڕێیدەدات."
فریشتەکە دەیەوێت بمێنێتەوە، مردووەکان بەئاگا بهێنێتەوە و ئەوەی شکاوە چاکیان بکاتەوە. بەڵام ڕەشەبایەک لە بەهەشتەوە هەڵدەکات. بە توندوتیژییەکی ئاوا لە باڵەکانی دەدات کە فریشتەکە ئیتر ناتوانێت خۆیرا بگرێت. ڕەشەباکە بەزۆر ڕایدەماڵێت بەرەو ئایندەیەک کە پشتی لێکردووە لەکاتێکدا کە کۆمەڵە پاشماوەکان لە بەردەمیدا بەرەو ئاسمان بەرز دەبنەوە. ئەم ڕەشەبا یە ئەوەیە کە ئێمە پێی دەڵێین پێشکەوتن."

تێکچوونمان، نەزانینمان و پاشکشەی کۆمەڵایەتیمان لە ڕاستی دوور و درێژخایەن بوو. بە فیڕۆچونی بەردەوامی مافەکانمان، بە تایبەتی مافەکانمان وەک دەنگدەران، گۆڕانی ئامێرەکانی دەوڵەت بۆ ئامرازی بەکارهێنان، خراپبوونی ژیانی کرێکاران و چینی ناوەڕاست، ئەو درۆیانەی میدیاکانمانی داگیرکردووە، خراپکردنی پەروەردەی گشتی، جەنگە بێئامانج و بێسوودەکان، قەرزی گشتیی سەرسوڕهێنەر، ڕووخانی ژێرخانە فیزیکییەکانمان ئاوێنەی ڕۆژانی کۆتایی هەموو ئیمپراتۆرییەتییەکانن. ترامپ بەکردنەوەی ئاگرەکانی سەرگەرمان دەکات لەکاتێکدا ئێمە دەکەوین.

سەرچاوە: